

Streszczenie rozprawy doktorskiej

mgr Gabriela Kwiatkowskiego

„Szkolnictwo parafialne w diecezji plockiej w XVI-XVIII wieku”

Autor podjął się przedstawienia charakterystyki i przemian w zakresie szkolnictwa parafialnego w diecezji plockiej w okresie XVI-XVIII wieku. Uzyskane wyniki badań zostały też porównane z dostępnymi danymi z innych diecezji polskich z tego samego czasu. Dwa pierwsze rozdziały prezentują diecezję plocką w dobie wczesnonowoczesnej oraz działalność 27 biskupów plockich na polu edukacji. Trzy kolejne rozdziały stanowią właściwą część badawczą rozprawy. Ze względu na dostęp do materiału źródłowego badań dokonano w trzech profilach czasowych. Pierwszy to rok 1530, dla którego dysponujemy inwentarzem biskupstwa plockiego, sporządzonym z inicjatywy ówczesnego biskupa plockiego Andrzeja Krzyckiego. Drugi profil został sporządzony w oparciu o wizytację przeprowadzoną w latach 1693-1697 w dobie rządów diecezją przez biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego. Wreszcie trzecie ujęcie zostało przeprowadzone na bazie wydanych drukiem wizytacji z lat 1775-1781 za biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego, w trakcie wdrażania reformy KEN.

Diecezja plocka w XVI -XVIII wieku była na tle innych diecezji prowincji gnieźnieńskiej w Koronie raczej typową¹. Wśród jej wyróżników wskazać można wysokie uposażenie biskupów, choć już nie proboszczów. Cechował ją też niski postęp reformacji i jej niemal całkowity zanik już w pierwszej połowie XVII stulecia.

Autor wskazał przynajmniej kilku biskupów, którzy na polu edukacji położyli szerokie zasługi. Mowa tu o omówionych w Rozdziale II osiągnięciach Andrzeja Krzyckiego, Andrzeja Noskowskiego, próbach wsparcia szkoły katedralnej podjętych przez Stanisław Łubieńskiego, a przede wszystkim o prowadzonych w duchu oświeceniowych reform KEN działaniach Michała Jerzego Poniatowskiego. Biorąc zaś pod uwagę tworzenie seminariów duchownych w Pułtusk i Plocku, to listę powyższą uzupełnić trzeba o Wojciecha Baranowskiego i Ludwika Bartłomieja Załuskiego. Jeśli jednak uwzględnimy ponadprzeciętnie rozwinięty system szkół parafialnych w diecezji plockiej odnotowany w 1530 roku, to do grona tego należałoby w zasadzie dopisać także zasługi nie omówionych w tekście, a niezwykle aktywnych biskupów z okresu średniowiecza. Ich działalność w drugiej połowie XIV i w XV stuleciu walnie przyczyniła się do rozwoju sieci parafialnej.

Stanowiącą główną oś badań sieć szkół parafialnych na terenie diecezji wykazała stały,

¹ R. Lolo, Rubież czy prowincja? Kościół katolicki na Mazowszu w XVI-XVIII wieku w: Mazowsze na pograniczu kultur w średniowieczu i nowożytności, red. M. Dygo, Pułtusk 2007, s. 109-121.

równomiernie postępujący regres. Otrzymano wskaźniki: 94,8% parafii ze szkołą w 1530 roku, 60,1 % w latach 1693-1697 i wreszcie niecałe 31 % z lat 1775-1781. W mniejszym stopniu zaskakuje znaczący, bo wynoszący -36,3% spadek w latach 1530-1697, spowodowany przede wszystkim powszechnie znanymi i przywoływanymi zniszczeniami wojennymi Mazowsza z drugiej połowy XVII wieku. Jednak należy podkreślić, że istotnym chyba ustaleniem jest jeszcze większy regres dokonany w krótszym, nawet nie stuletnim, okresie 1697-1781. Wyniósł on jako wartość indeksu łańcuchowego aż -48,7 %. W Rozdziale V wskazano, że przyczyniły się doń nie tylko zniszczenia wojenne z pierwszych dekad XVIII stulecia, ale też wyjątkowo licznie odnotowywane wówczas na Mazowszu klęski elementarne. Za tymi zjawiskami szły zniszczenia materialne infrastruktury parafii, postępująca depopulacja i ubożenie ludności. To z kolei przełożyło się na spadek wysokości uposażenia szkół parafialnych lub zanik źródeł wcześniej istniejących fundacji i legat. Można zatem postawić wniosek, że dla szkolnictwa parafialnego w diecezji płockiej jeszcze bardziej niszczące niż siedemnastowieczne okazały się straty doznane w XVIII stuleciu. Czynnikiem negatywnym, o którym nie wolno zapominać był również wpływ szkolnictwa jezuickiego.

Przedstawiony regres dotyczy niemal wszystkich aspektów działalności szkół. I tak jeszcze w pod koniec XVII wieku połowa szkół dysponowała budynkami do nauczania, a w 1781 roku były to w skali diecezji jedynie stany epizodyczne. Uposażenie nauczycieli w XVI i XVII wieku generalnie było porównywalne z płacami tychże w innych diecezjach Korony. W XVIII wieku było ono niższe lub zniknęło całkowicie. W jego ówczesnej strukturze najważniejsze zaś stały się dziesięciny, co odbiegało od stanów znanych z innych diecezji.

Konkluzja końcowa zawiera się więc w stwierdzeniu, że w zakresie rozwoju szkolnictwa parafialnego w XVI-XVIII wieku diecezja płocka znajdowała się na średnim poziomie w porównaniu z diecezjami Korony. Obserwowane niekorzystne zjawisko upadku oświaty parafialnej było przejawem ogólnego dla ówczesnej Polski trendu i nie przybrało aż tak katastrofalnych rozmiarów, jak na wschodzie, w prowincji lwowskiej. W dodatku w połowie XVIII stulecia daje się zaobserwować. Nie może więc być mowy o jakimkolwiek jej upośledzeniu względem innych części kraju w obszarze przeprowadzonych tu badań.

G. Kwiatkowski